

Беларуская сялянска-рабочая грамада вачыма польскіх спецслужбаў

Нягледзячы на тое, што гісторыя Заходняй Беларусі ў складзе II Рэчы Паспалітай прадстаўляе адну з самых цікавых і адначасова неадназначных старонак беларускай гісторыі, да гэтага часу неадследванымі застаюцца некаторыя істотныя крыніцы па праблематыцы беларускага нацыянальнага сялянска-рабочага руху 20-х гадоў. Сярод іх – дакументы, звязаныя з дзейнасцю Беларускай сялянска-рабочай грамады (БСРГ), якая за кароткі час свайго легальнага існавання (1925–27) аказала вялізны ўплыў як на сялян і рабочых, так і на беларускую інтэлігенцыю, асабліва ў пытаннях нацыянальнай і сацыяльнай эмансipaцыі.

Мэтай артыкула з’яўляецца аналіз погляду польскай дэфензівы на праблематыку нарастаючага беларускага нацыянальнага руху. У якасці асноўнай крыніцы выступае дакумент *Referat polskiej policji politycznej o działalności organizacji białoruskich w 1926 roku*¹, які раней належаў да фондаў Беларускага музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні, а цяпер захоўваецца ў Беларускай дзяржаўнай архіве музея літаратуры і мастацтва ў Мінску. У гэтым дакуменце польскія спецслужбы падаюць ўласную версію разгортвання падзей з жыцця Грамады, у ім змешчаны справаздачы польскай дэфензівы аб дзейнасці на тэрыторыі Заходняй Беларусі беларускіх палітычных арганізацый і асобных дзеячоў. Вывучэнне дакумента, які знаходзіцца ў кантэксте тагачаснага дыскурсу ўсяго беларускага нацыянальнага руху, дазваляе ліквідаваць некаторыя прабелы і патэнцыяльныя няяснасці ў гэтай праблематыцы.

Складзены польскімі афіцэрамі разведкі і прызначаны для ўнутранага службовага карыстання дакумент змяшчае перад усім нататкі польскіх спецслужбаў, пры гэтым нярэдка суб’ектыўныя, што варта ўлічваць пры аналізе. Нягледзечы на тое, пададзеная ў ім інфармацыя можа лічыцца цалкам верагоднай, таму што яна знаходзіць пацвярджэнне ў раней апублікаваных крыніцах² або ў іншых гістарычных навуковых даследаваннях³. Асобныя

¹ Асаблівую ўдзячнасць за прадастаўлены матэрыялы, якія былі выкарыстаныя для напісання гэтага артыкула, я выказваю Алесю Пашкевічу.

² *Krótki zarys zagadnienia białoruskiego*, Warszawa 1928; В. Рагуля, *Успаміны*, Мінск 1993.

³ А. С. Ліс, *Браніслаў Тарашкевіч*, Мінск 1966; А. Bergman, *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1984; *Праэтэстанцкая царква і беларускі нацыянальны рух на пачатку XX*

ацэнкі і падагульненні выступаюць у матэрыялах даволі рэдка, у тэксце дакумента можна адшукаць зробленыя рознымі інфарматарамі апісанні адных і тых жа падзей (сходаў, агітацый і г.д.), якія хоць і дубліруюцца, аднак сведчаць пра тое, што самі дадзеныя аднолькавыя. Як падкрэслівалася раней, факты, адлюстраваныя ў дакуменце, прадстаўляюць перад усім унутраны погляд польскіх спецслужбаў, а таму з'яўляюцца адной з альтэрнатыўных крыніц па даследаванні БСРГ. Пры гэтым неабходна захоўваць крытычнае стаўленне да матэрыялаў справаздач і ўлічваць фактары гістарычнага перыяду, якія маглі паўплываць на аб'ектыўнасць дадзеных, размешчаных ў дакуменце *Рэферат польскай палітычнай паліцыі*. Інфарматары выконвалі заказ польскай улады, скіраваны на будучую дыскрэдытацыю БСРГ, а падчас судовага працэсу над Грамадой былі – як вядома – выкліканы ў якасці сведкаў, што таксама неабходна прыняць да ўвагі.

Даследуючы дадзены гістарычны перыяд, варта звярнуць увагу на палітычную барацьбу паміж палітычнымі арганізацыямі: БСРГ і Беларускамі сялянскімі саюзам (БСС), а таксама левымі польскімі партыямі Вызваленне (*Wyzwolenie*) і Польскай партыяй сацыялістычнай (ППС). Як сведчыць даследаваны дакумент, ужо ў сакавіку 1926 г. на пасяджэнні ЦК БСРГ, прысвечаным пытаннем адносін Грамады да левых польскіх партый, было пастаноўлена *бараніць сялян пера дусім ад ваўка ў авечай шкуры* [гаворка пра Вызваленне і ППС – заўв. А.М.], а таксама праводзіць з гэтай мэтай у перадвыбарчым асяроддзі *бязлітасную барацьбу з Вызваленнем і ППС*⁴. Па прапанове пасла Тарашкевіча пасяджэнне ўхваліла, каб у праграмы заявы, якія прамаўляюць паслы Грамады на сходах, у абавязковым парадку было ўключана *выкрыццё здраднай і правакацыйнай палітыкі “вызваленцаў” і ППС, якія хаваюцца пад прыкрыццём высакародных прынцыпаў*⁵. Такая дзейнасць, як можна даведацца з даследаваных матэрыялаў, па прапанове Тарашкевіча павінна была праводзіцца найперш у тых мясцовасцях, дзе на Сейм былі выбраны кандыдаты ад Вызвалення і ППС. *Дэмакаванне ж дзейнасці Вызвалення і ППС павінна ажыццяўляцца праз мясцовыя арганізацыі Грамады*⁶. Між іншым, гэтая агітацыя прынесла свае вынікі, калі праз некалькі месяцаў, у ліпені таго ж года, вельмі шмат камітэтаў ППС на Палесці, у паветах Слоніўскім, Гродненскім і нават у Вільні далучылася, а дакладней перайшло, да Грамады. Акрамя таго, *ў павеце Пінскім пасля агітацыі Грамады з радоў ППС выйшлі амаль усе беларускія сяляне і ўступілі ў Гра-*

стагоддзя. *Артыкулы і ўспаміны*, Мінск 2006; А. Чарнякевіч, *Беларускія паланафілы і Грамада. 1925 – пачатак 1927 г.*, “Гістарычны альманах” 2006, с. 64–78 і інш.

⁴ *Referat polskiej policji politycznej o działalności organizacji białoruskich w 1926 roku*. БДАМЛП – ф. 1, воп. 1, сп. 195, а. 9.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

маду”, – дадае польская тайная паліцыя, прыводзячы прыклады канкрэтных інцыдэнтаў, якія суправаджалі гэты працэс.

Як вядома, БСС на чале з Ф. Ярэмічам і В. Рагуляй, у адрозненне ад Грамады, не знаходзілася пад уплывам сацыяльнага радыкалізму. Як паказвае аналіз гэтага палітычнага дыскурсу на старонках навін “Сялянская Ніва” (БСС) і “Беларуская Ніва” (БСРГ), праведзены А. Лісам, і – адначасова – дадзеныя тэксту, які мы выкарыстоўваем зараз у мэтах кампарацыі, прадстаўнікі БСС лічылі несумяшчальнымі інтарэсы гарадскіх рабочых і жыхароў вёскі⁸. У дадзеным выпадку нас перад усім цікавіць, як гэтая прынцыповая пазіцыя адлюстроўваецца ва ўнутраных матэрыялах польскай дэфензівы. У дакуменце *Рэферат польскай палітычнай паліцыі* знаходзім наступнае:

24 мая 1926 г. у памяшканні Беларускага сялянскага саюза (Вільня, вул. Полацкая, № 4–7) адбылося агульнае паседжэнне членаў Саюза. На сход прыехалі: пасол Васіль Рагуля, 2) пасол Фабіян Ярэміч, 3) Адам Більдзюкевіч, 4) І. Куніцкі, 5) Браніслаў Тарашкевіч... 11) Шыбут і 9 сялян. ...Пры чытанні праграмы Беларускага сялянскага саюза адзін з вяскоўцаў узяў пытанне наконт таго, ці застануцца фабрыкі і заводы ў руках капіталістаў і фабрыкантаў, ці пяройдуць, таксама як і зямля, у рукі пралетарыята. Пасол Ярэміч адказаў, што гэта не з'яўляецца справай Сялянскага саюза: “Хай аб гэтым разважаюць самі рабочыя”⁹.

Гэты факт пацвярджае тое, што БСС канцэнтравалася выключна на сялянскіх справах і займаў больш памяркоўную пазіцыю, чым Грамада. Зададзенае пытанне фактычна было пытаннем пра падтрымку камуністычных лозунгаў з боку БСС, і яно было праігнаравана Ярэмічам.

Заслугоўваючым увагі з'яўляецца таксама адлюстраваны *Рэфератам польскай палітычнай паліцыі* факт непрыняцця і неразумення разыходжання паміж БСС і Грамадой з боку іх актыўных членаў-вяскоўцаў. Увогуле палітычны раскол выклікаў сярод беларусаў, як пісаў В. Рагуля,

*прыгнятаючае ўражанне. Выбарчыкі не маглі зразумець таго, што сталася, і падчас сустрэчаў пыталіся аб прычынах*¹⁰.

Сапраўды, агент польскай дэфензівы так падае далейшыя падзеі гэтага ж пасяджэння:

⁷ *Ibidem*, аа. 58–59.

⁸ А. С. Ліс, *Браніслаў Тарашкевіч*, Мінск 1966, с. 79–80; *Referat...*, аа. 35–36.

⁹ *Referat...*, аа. 35–36.

¹⁰ В. Рагуля, *op. cit.*, с. 44.

Адзін з вяскоўцаў, ад імя астатніх прысутных, пацвердзіў, што вяскоўцы не разумеюць, чаму арганізатары схода так сіяльца аддзяліць сялян ад рабочых. Сяляне лічаць, што лінія Беларускай Сялянска-рабочай грамады з'яўляецца цалкам спраўнай і просіць аб запрашэнні на сход прадстаўнікоў Грамады, каб дасягнуць з імі паразумення. Сяляне пацвердзілі, што вёска настроена яшчэ больш рады каляна, чым праграма Беларускага сялянскага саюза¹¹.

Прапанова наконт запрашэння прадстаўнікоў Грамады аднак не была ўхвалена з-за перавагі *галасоў несялянскіх*¹². Як вядома, Грамада выступала супраць такога падзелу інтарэсаў сялян і гарадскіх рабочых і бараніла адзінства сялянскіх і рабочых патрабаванняў у працесе культурнай, сацыяльнай і палітычнай эмансипацыі беларускага народа. Барацьба, якая разгарнулася паміж БСРГ і БСС у друку, пачалася з узаемнай іроніі і *шпілек*, у асобных артыкулах у “Беларускай Ніве” і, адпаведна, “Сялянскай Ніве”. Аднак паступова, пачынаючы з канца студзеня 1926 г., як адзначае *Рэферат польскай палітычнай паліцыі*, яна перайшла да адкрытай вайны не толькі паміж лідэрамі партый у Вільні і Варшаве, але таксама паміж звычайнымі членамі і нават паміж сімпатызуючымі абедзвюм арганізацыям. У якасці аднаго з самых інтэнсіўных ачагоў такой непрыкрытай варожасці польская паліцыя называе Навагрудак (дзе пераважалі члены Грамады), а самай *нейтральнай тэрыторыяй* стасункаў паміж прадстаўнікамі абедзвюх арганізацый лічыць Віленшчыну і Гарадзеншчыну¹³. Заўважым, што гаворка тут ідзе хутчэй пра Навагрудскае ваяводства і яго адрозненне ад Віленскага і Беластоцкага.

Як адзначаецца ў справаздачы польскай дэфензівы, да так званай *агітацыйнай праграмы* Грамады, якая была прынята на пачатку сакавіка 1926 г. і з'яўлялася абавязковай для ўсіх мясцовых арганізацый БСРГ, разам з асноўнымі пытаннямі аб фінансавай палітыцы польскай улады, праблемах сялян, *шалёных* падатках, становішчы рабочых у прамысловых цэнтрах, беларускай нацыянальнай школе, беспрацоўем і г.д., асобнымі пунктамі былі вызначаны таксама выкрыццё

згодніцкай, падманнай і правакатыўнай палітыкі Вызвалення і ППС і іх шкоднай агітацыі,

а таксама асобны пункт аб

*Фальшывай палітыцы Беларускага сялянскага саюзу. [аб] Згодніцтве і браку шчырасці з боку Беларускай хрысціянскай дэмакратыі*¹⁴.

Трэба адзначыць, што польская паліцыя заўважыла, што БСРГ актывізуе ў беларускім руху раскольніцкую дзейнасць. На сутнасці, пазіцыя БСРГ была пазіцыяй камуністаў, накіраванай на паслабленне ўсіх іншых напрамкаў беларускага руху.

Адносіны паміж БСРГ, БСС і БХД знайшлі сваё адлюстраванне і ў дзейнасці віленскіх беларускіх арганізацый, перад усім у дзейнасці Беларускага нацыянальнага Камітэта ў Вільні, адной з галоўных беларускіх арганізацый, што дзейнічала на тэрыторыі Польшчы. Да мая 1926 г. у склад Камітэта ўваходзілі прадстаўнікі ўсіх беларускіх палітычных фармацый. 18 мая 1926 г. адбыўся сход, пасля якога БХД і БСС парвалі зносіны з Белнацкамам. Адбылося гэта ў выніку непагаджэння прадстаўнікоў БСС і БХД з прапановай Б. Тарашкевіча аб стварэнні агульнай палітычнай камісіі ў рамках Белнацкама, у якую б увайшлі прадстаўнікі Грамады, БХД і БСС. Па задуме Тарашкевіча,

*у такім складзе камісія павінна выпрацаваць агульную палітычную платформу, на якой бы грунтаваліся ўсе беларускія групуванні, што уваходзяць ў склад Віленскага нацыянальнага беларускага камітэта*¹⁵.

Нягледзячы на тое, што пачатковая прапанова Тарашкевіча не сустрэлася з адмовамі, члены БСС і БХД не абралі сваіх прадстаўнікоў у палітычную камісію.

Аргументы і прычыны, якімі пры гэтым кіраваліся прадстаўнікі БХД і БСС, таксама прыводзяцца ў матэрыялах польскай дэфензівы:

Натуральна, што ні кс. Станкевіч, ні пасол Ярэмч не маглі стаць падунладнымі тым, з каторымі распачалі вайну. Акрамя таго, абараняючы ажыццяўленне ідэі “стварэння непадзельнай і незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі”, кс. Станкевіч, Ярэмч і Рагуля не маглі шчыра супрацоўнічаць у інстытуцыі, у якой галоўнае месца адводзілася прынцыпу міжнароднаму на шкоду прынцыпу нацыянальнаму¹⁶.

Ад гэтага моманту, калі БХД і БСС парвалі сувязі з Камітэтам, і іх прадстаўнікі перасталі з'яўляцца на сходах і прымаць удзел у яго дзейнасці, Віленскі нацыянальны камітэт страціў, як падагульняе невядомы інфарматар,

¹¹ *Referat...*, а. 34.

¹² *Ibidem*, аа. 35–36.

¹³ *Ibidem*, аа. 15–16.

¹⁴ *Referat...*, аа. 10–11.

¹⁵ *Ibidem*, а. 25.

¹⁶ *Ibidem*, аа. 16–17.

свой даўнейшы палітычны характар. ...У камітэце засталіся выключна члены Сялянска-рабочай грамады і беспартыйныя, якія сімпатызуюць Грамадзе і выконваюць дырэктывы Цэнтральнага камітэта Сялянска-рабочай грамады. Ад гэтага моманту Віленскі нацыянальны беларускі камітэт ператварыўся ў арганізацыю другога плану. Першыя ролі – як палітычныя, так і грамадскія – перайшлі да Цэнтральнага камітэта Сялянска-рабочай грамады¹⁷.

Рэферат польскай палітычнай паліцыі падае ўласную версію прычын разладу паміж арганізацыямі. Па версіі польскай тайнай паліцыі, прычыны ўзаема-нага разыходжання абедзвюх арганізацый былі выкліканы нечым большым, чым проста праграмнымі адрозненнямі

Прычына ўзаемнай варожасці паміж Беларускай сялянска-рабочай грамадой і Беларускамі сялянскім саюзам спачываюць не ў розніцы іх палітычных ідэалогій (надкрэслена намі – А. М.). Шукаць яе трэба перадусім у тым, што набліжаецца час выбарчай кампаніі, і беларускія паслы стараюцца ўмацаваць хісткую глебу пад іх нагамі і з гэтай мэтай перамаўляюцца сябе самымі рознымі спосабамі выбарчыкаў з аспроддзя сялян¹⁸.

Набліжэнне выбараў, несумненна, абвастрыла сітуацыю, але ўсе ж такі не было адзінай прычынай разыходжання. Застаецца паставіць пытанне: чым была выклікана такая пазіцыя польскай дэфензівы? Ці польскім аналітыкам не хапіла глыбіні пры аналізе прычын разладу паміж арганізацыямі? Праграмныя ўстаноўкі былі важнымі, і нельга недацэнньваць іх значэнне. Прыгадаем, што кіраўніцтва Грамады разлічвала атрымаць у выбарах 1928 г. у Сейм і Сенат, як чытаем у даследаваным дакуменце, восем ці нават шаснаццаць паслоў і сенатараў з радоў беларусаў¹⁹.

Тым не менш, існавалі спробы аднавіць добрыя стасункі паміж варожымі партыямі. Напрыклад, 10 сакавіка 1926 г. у Варшаве адбылася нарада беларускіх паслоў, якая ставіла сваёй мэтай наладжванне ўзаемных добрых стасункаў паміж БСРГ, БСС і БХД. На падставе палемікі, якая прыводзіцца ў даследаваных матэрыялах (абвінавачванні Грамады з боку БСС і БХД у распаўсюджванні бальшавіцкіх поглядаў, абарона Тарашкевічам тактыкі Грамады як адзінай спраўнай, заснаванай на аб'яднанні мас пралетарыята на вёсцы і ў горадзе і г.д.), можна аднак прыйсці да высновы, што адносіны паміж гэтымі арганізацыямі пасля сталі яшчэ больш нацягнутымі²⁰.

¹⁷ *Ibidem*, а. 25.

¹⁸ *Ibidem*, а. 16.

¹⁹ *Krótki zarys...*

²⁰ *Referat...*, аа. 18–19.

Асаблівай увагі заслугоўвае таксама зарэгістраваны *Рэфератам польскай паліцыі* факт распаўсюджвання ўплыву БСРГ на іншыя арганізацыі, акрамя БНЦ, – а менавіта на вучняў Віленскай, Радашковіцкай і Навагрудскай гімназій, а таксама праз іх на шырэйшыя слаі вясковага насельніцтва. Пры Віленскай беларускай гімназіі, як вядома, існаваў вучнёўскі гурток, мэтай якога была культурна-асветніцкая і, часткова, эканамічная дзейнасць. Як можна даведацца з прааналізаваных матэрыялаў, гурток меў сваю бібліятэку, кааператыў, ашчаднаую касу, сродкі якой захоўваліся ў Беларускам кааператыўным банку. Гурток займаўся таксама актыўнай арганізацыяй лекцый, беларускіх вечарын, падрыхтоўваў адкрыццё беларускіх чытальняў, так званых *народных дамоў* і інш. Акрамя таго гурток меў свой Калегіяльны суд для вырашэння канфліктаў сярод вучняў у гімназіі²¹. Істотным для нас з'яўляецца той факт, што па дадзеных польскай паліцыі тры чацвёртыя членаў гэтага гуртка былі членамі Беларускай сялянска-рабочай грамады²².

У нататках і справаздачах пазіцыя польскай дэфензівы ў адносінах да гуртка адназначная. Вось, напрыклад, адно з рэзюмэ паліцыі:

Вучнёўскі гурток пры Віленскай беларускай гімназіі не з'яўляецца нічым іншым, як камуністычнай арганізацыяй моладзі, лчэйкай Беларускага камуністычнага саюзу моладзі, якая адрозніваецца [ад яго] толькі іншай назвай²³ (...) Віленская беларуская гімназія з'яўляецца галоўным расаднікам Бел. С. Кам. М. [Беларускага саюзу камуністычнай моладзі]. Цэнтр Бел. С. Кам. М. знаходзіцца ў беларускім інтэрнаце. Вучні называюць сябе "Грамадой беларускай моладзі"²⁴.

Падчас святаў і вакацыяў, а некалі нават падчас вучобы (відавочна, з дазволу дырэктара гімназіі Астроўскага, як адзначае *Рэферат польскай палітычнай паліцыі*), дзейнасць гуртка распаўсюджвалася і на вёску, дзе яго члены

развівалі агітацыю ў падтрымку ідэалогіі Сялянска-рабочай грамады, а таксама выконвалі дырэктывы, атрыманыя пры ад'ездзе з Вільні²⁵.

Падчас Каляд вучні Віленскай гімназіі актыўна распаўсюджвалі па вёсках літаратуру і газеты. У гэтай справе ім дапамагалі настаўнікі, якія таксама выступалі ініцыятарамі стварэння чытальняў, збіралі грошы для набыцця кніжак і беларускіх перыядычных выданняў²⁶. Але для гуртка

²¹ *Ibidem*, аа. 43–44.

²² *Ibidem*, а. 44.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, а. 91.

²⁵ *Ibidem*, а. 44.

²⁶ *Ibidem*, а. 3.

галоўным заданнем з'яўляецца не арганізацыя бібліятэк і чытальняў, а заснаванне на вёсцы "гуртоў беларускай моладзі", якія з'яўляюцца не нічым іншым, як ячэйкамі Беларускага камуністычнага саюза моладзі, пад выглядам "самавызначэння"²⁷.

Такія гурткі на вёсцы бралі на сябе істотную ролю ў арганізацыі сацыяльнай камунікацыі і спрыялі фармаванню нацыянальнай ідэнтычнасці: закладалі вясковыя чытальні, *народныя дамы*, збіралі беларускія народныя песні, прымаўкі, казкі, арганізавалі чытанні твораў беларускіх пісьменнікаў і г.д. Згодна са сваёй праграмай, члены Гурткоў беларускай моладзі, павінны былі дбаць пра палітычнае развіццё як сваіх членаў, так і свайго асяроддзя. Іншымі словамі, як адзначала польская дэфензіва, кожны член "гуртка моладзі адназначна з'яўляецца агітатарам"²⁸.

Па дадзеных польскай тайнай паліцыі, так званы Віленскі гурток Віленскай беларускай гімназіі ўтрымліваў кантакты з віленскімі ячэйкамі Камуністычнага саюза моладзі. Менавіта таму, па сведчаннях інфарматараў дэфензівы, на арганізаваных Вучнёўскім гуртком вечарынах часта прысутнічалі мясцовыя камсамольцы, што найбольш паказальна сведчыць пра тое, што гурток

прадстаўляе ячэйку Камуністычнага саюза моладзі, знаходзіцца ў стасунках з Цэнтрам камуністычнага саюза моладзі і надпарадкоўваецца непасрэдна дырэктару Сялянска-рабочай грамады. Дырэктывы гэтых раздаюцца праз дырэктара Гімназіі, Астроўскага, ці праз некаторых настаўнікаў²⁹.

Польскія агенты асабліва ўважна адсочвалі і падкрэслівалі менавіта камуністычныя ўплывы. Натуральна, вучні гуртка прымалі актыўны удзел у беларускім палітычным жыцці: яны рэагавалі на ўсе мерапрыемствы, якія праходзілі па-за гімназіяй, падтрымлівалі і наладжвалі кантакты з такімі ж вучнёўскімі гурткамі ў іншых гімназіях і г.д. Нават Пятніцкай царкве, якую наведвалі вучні Віленскай гімназіі, яны пастараліся *надаць характар нацыянальна-беларускі*³⁰ (гаворка пра ўнутранае ўбранне храму ў колерах беларускага сцяга, якое таксама падрабязна апісваецца ў даследаваным дакуменце і ўяўляе цікавасць як мікрагістарычная старонка).

Увогуле існаваў цэлы шэраг арганізацый, якія знаходзіліся пад уплывам БСРГ. Большасць членаў Беларускага студэнцкага саюза таксама з'яўляліся прыхільнікамі Грамады і ўтваралі там яе фракцыю. З пяцідзесяці членаў Саюза

²⁷ *Ibidem*, а. 44.

²⁸ *Referat...*, аа. 44–45.

²⁹ *Ibidem*, а. 45.

³⁰ *Ibidem*, аа. 45–46.

толькі дзесяць былі прыхільнікамі БСС і БХД. Ідэйная барацьба паміж гэтымі фармаваннямі ўнутры Студэнцкага саюза прывяла к таму, што прыхільнікі БХД і БСС парвалі ўсе існуючыя стасункі з Беларускай студэнцкай грамадой³¹.

Дзейнасць Беларускага кааператыва (БКБ) таксама ў значнай меры залежала ад БСРГ. Як адзначае дэфензіва, БКБ аказваў матэрыяльную дапамогу перш за ўсё сваім *давераным асобам*, арганізатарам і кіраўнікам грамадоўскіх гурткоў, гмінных і паятовых камітэтаў і іх актыўным членам. Выдзяляў сродкі на будаванне *народных дамоў*, бібліятэк, чытальняў і інш. Пры дапамозе членаў Грамады банк праводзіў мерапрыемствы па прыцягненню вясковага насельніцтва. Такая агітацыя была паспяховай, і асноўны капітал банка значна павялічыўся. Польская дэфензіва была ўпэўнена, што Віленскі беларускі кааператывны банк у сваю чаргу актыўна дапамагае Грамадзе, аказвае матэрыяльную падтрымку і тым самым садзейнічае яе вельмі хуткаму росту. Як адзначалі агенты, вялікі ўплыў на дзейнасць банка аказвалі канкрэтна Б. Тарашкевіч, А. Луцкевіч, Астроўскі, Коўш і С. Рак-Міхайлоўскі³². Дэфензіва была ўпэўнена, што і тут не абышлося без удзелу *большавікоў*:

Сумы, атрыманыя праз Савецкую амбасаду ў Варшаве на субсідаванне Банка, прывозяць у Вільню: Рак-Міхайлоўскі і Тарашкевіч. Кс. Станкевіч і Ярэмчэч незадаволены такой дзейнасцю банка, але знаходзяцца ў меншасці і не могуць аказаць ніякага ўздзеяння³³.

Такія дадзеныя тым не менш адпавядаюць успамінам В. Рагулі, які адзначае, што сапраўды атрымліваў фінансавыя сродкі для Беларускага банка (які прадстаўлялі Тарашкевіч і Астроўскі) з Савецкага пасольства³⁴.

У даследаваных матэрыялах згадваюцца таксама і існуючыя стасункі Грамады з царквой метадыстаў, аднак у гэтым выпадку інфарматар вымушаны быў абмяжвацца толькі мала задавальняючым сцвярдзеннем, што

Сялянска-рабочая грамада звязана з метадыстамі нейкімі таемнымі ніцямі³⁵

і што

галоўныя дзеянні Сялянска-рабочай грамады: Рак-Міхайлоўскі, Браніслаў Тарашкевіч, Радаслаў Астроўскі і П. Мятла стаяць блізка да метадызму³⁶.

³¹ *Ibidem*, а. 100.

³² *Referat...*, а. 84, 90, 103.

³³ *Ibidem*, а. 103.

³⁴ В. Рагуля, с. 51.

³⁵ *Referat...*, а. 15.

³⁶ *Ibidem*.

У справаздачы адзначаны канкрэтныя кантакты біскупа метадыстаў Чэмбера з Астроўскім, Рак-Міхайлоўскім, Тарашкевічам і Луцкевічам, а таксама ўдзел біскупа ў пасяджэнні Віленскага Белнацкама 26 студзеня 1926 г., наведванні ім у той жа самы час Віленскай беларускай гімназіі, Віленскага беларускага прытулка, студэнцкага інтэрната і абяцанне матэрыяльнай дапамогі гэтым установам, а таксама Беларускаму студэнцкаму саюзу³⁷. Зафіксаваны і пазнейшыя кантакты метадыста Спалака з кіраўніцтвам Грамады і БСС³⁸. Мы павінны адзначыць, што гэтыя дзеянні цалкам пацвярджаюць здагадку А. Бергман пра тое, што грамадоўцы ў час ўздыму сваёй арганізацыі і яе ўплыву на іншыя беларускія арганізацыі (гімназіі, прытулак, Беларускі кааператыўны банк, настаўніцкія курсы і інш.), не хацелі страчваць і ўжо існуючыя кантакты, і дапамогу ад метадыстаў – і перанялі ў *спадчыну* наладжаныя стасункі паміж царквой метадыстаў і беларускім нацыянальным рухам, якія ўзніклі пасля Першай сусветнай вайны, калі метадысты аказвалі матэрыяльную падтрымку пасляваенным беларускім сірочым прытулкам, крыху пазней – інтэрнатам сярэдніх школ, беларускім гімназіям у Радашковічах, Клецку і Вільні. Як адзначае Бергман, царква метадыстаў падтрымлівала беларускі нацыянальны рух, а ўзамен атрымлівала магчымасць ажыццяўляць свае рэлігійныя місіі. У якасці магчымага каардынатара стасункаў з боку Грамады Бергман называе асобу М. Бурсевіча³⁹. (Мы павінны адзначыць, што гэта таксама дастаткова новы аспект дзейнасці БСРГ.)⁴⁰

Поруч з новымі дадзенымі і версіямі падзей, у даследаваным дакуменце можна адшукаць і пацвярджэнне ўжо вядомых фактаў з розных перыядаў дзейнасці Грамады. Справаздачы сведчаць пра існаванне і важную ролю шматлікіх *давераных асоб* Грамады. Іх колькасць, па дадзеных паліцыі, к верасню 1926 г. складала 800 чалавек⁴¹.

У дакуменце змяшчаюцца таксама шматлікія згадкі аб актыўнай дзейнасці за амніставанне палітычных вязняў, якая выяўлялася не толькі ў тым, што барацьба за амністыю была абавязковым пунктам не толькі кожнага выступлення, мітынгаў і афіцыйнай агітацыйнай праграмы БСРГ. Праяўлялася яна і ў самастойных мерапрыемствах па збіранні подпісаў за правядзенне палітычнай амністыі, якія арганізавалі на месцах настаўнікі, так званыя *давераныя асобы* Грамады – павятовыя інструктары і проста члены мясцовых гурткоў; у самастойнай мэтавай агітацыі, публікацыі адпаведных артыкулаў у грамадскім друку, публічных выступленнях і г.д.⁴²

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, а. 89–90.

³⁹ А. Bergman, *op. cit.*, s. 255.

⁴⁰ нар. А. Bergman, *Sprawy białoruskie...*; *Пратэстанцкая царква...*

⁴¹ *Referat...*, а. 93.

⁴² *Ibidem*, аа. 51–52, 54, 56, 61–63, 105.

Вялікая ўвага ў дакуменце ўвогуле адводзіцца непасрэднай агітацыі Грамады, яе лозунгам і канкрэтным дасягненням. Напрыклад, агітацыя за адкрыццё беларускіх школаў і гімназіў, агітацыя за адкрыццё новых гурткоў Грамады (вынік: 100 новых гурткоў на працягу ліпеня 1926 г., 200 – на працягу верасня, а к 1 кастрычніку – іх налічвалася ўжо 650, павелічэнне саміх членаў гурткоў да 60 000 асоб к 1 кастрычніку, *давераных асоб* і г.д.⁴³), пашырэнне камуністычных і прабальшавіцкіх настройў сярод сялянства, мэтавая агітацыя сялянства ў той самы час (ліпень 1926 г.) за павышэнне заробкаў і арганізацыя страйкаў і г.д. Вялікае значэнне надавалася працы *давераных асоб* Грамады, якія ажыццяўлялі дырэктывы партыі непасрэдна на месцах і атрымлівалі ад Цэнтральнага камітэта наказ пашыраць сярод сялян ідэі пра тое, што зямля павінна быць аддадзена без выкупу малазямельным ці беззямельным сялянам і што народ павінен дамагацца сялянска-рабочай улады. З мэтай умацнення агітацыі паслы Грамады склікалі сходы, на якіх стараліся давесці, што ў Польшчы робіцца дрэннае, таму што кіруе не ўлада рабочых і сялян, а *паны* (далей прыводзіцца пералік забароненых паліцыяй падобных сходаў). Ва ўсіх гэтых мясцовасцях, яшчэ задоўга да склікання сходаў, ажыццяўлялася ўступная агітацыя⁴⁴. 10 ліпеня таго ж года *давераным асобам* было забаронена падтрымліваць любыя стасункі з Інстытутам беларускай гаспадаркі і культуры і запісваць іх прадстаўнікоў у свае гурткі. Такія адносіны да Інстытута Рэферат польскай паліцыі тлумачыў жаданнем Грамады аднаасобна апанаваць ўсю культурна-асветніцкую дзейнасць на тэрыторыі ўсходніх беларускіх земляў Польшчы адначасова са злучэннем з НПК і камуністамі⁴⁵.

На павольна ўзрастаючую дзейнасць ідэйна апазіцыйнага Інстытута беларускай гаспадаркі і культуры актыўна рэагавала Таварыства беларускай школы (ТБШ), якое таксама знаходзілася пад уплывам БСРГ. Так, 9 верасня 1926 г. Віленскае галоўнае ўпраўленне ТБШ у адказ на актывізацыю дзейнасці Інстытута вырашыла павялічыць і пашырыць сваю сучасную дзейнасць і з гэтай мэтай утварыць пры сваёй арганізацыі Выдавецкі аддзел для рэдагавання і друку падручнікаў і кніг для вясковых бібліятэк (кіраўніком абраны І. Дварчанін), Аддзел прыватнай пачатковай школы і педагагічных курсаў (кіраўнік Б. Тарашкевіч, намеснік М. Сіняўскі), а таксама Аддзел пазашкольнай асветы і арганізацыі *народных дамоў*, чытальняў, бібліятэк і інш. падобных устаноў (кіраўнік Я. Савіцкі, А. Трэпка). Апрача таго, было вырашана арганізаваць у Вільні новыя гурткі ТБШ. Пры кожным з гэтых гурткоў планавалася заснаванне бібліятэк і чытальняў⁴⁶. У справаздачы польскай

⁴³ *Ibidem*, аа. 92–93, 57.

⁴⁴ *Referat...*, а. 57.

⁴⁵ *Ibidem*, а. 58.

⁴⁶ *Ibidem*, а. 76, 90.

паліцыі прысутнічае інфармацыя аб актыўных стасунках ТБШ з іншымі падобнымі арганізацыямі няпольскіх меншасцей: з Літоўскім культурна-асветніцкім таварыствам Рытас, Цэнтральным габрэйскім асветніцкім камітэтам і Аб'яднаннем габрэйскіх школ Віленшчыны⁴⁷.

У справаздачы тайнай паліцыі таксама прысутнічае цікавая для сучаснага даследчыка інфармацыя аб існаванні пэўных планаў па арганізацыі апазіцыйных Грамадзе партый (а канкрэтна Беларускай сацыялістычнай партыі ці Беларускай нацыянальна-сацыялістычнай партыі) з мэтай стварэння паўнавартаснай апазіцыі і далейшай ліквідацыі ўплыву Грамады на шырокія слаі вяскоўцаў і гарадскіх працоўных⁴⁸. Гэта сведчыць аб тым, што даследаваны дакумент з'яўляецца таксама крыніцай, якая дазваляе аналізаваць польскую палітыку ў адносінах да беларускага руху.

Такім чынам, дакумент польскай тайнай паліцыі дапаўняе як храналагічную, так і фактаграфічную інфармацыю, звязаную з паўсядзённай дзейнасцю Грамады і яе прадстаўнікоў. Даследаваныя матэрыялы ахопліваюць як пачаткі дзейнасці Грамады, так і яе росквіт, змест агітацыі, яе накіраванасць і непасрэдныя вынікі. Карысць гэтых матэрыялаў як адной з магчымых крыніц, з улікам прыведзеных на пачатку артыкула метадалагічных заўваг аб захаванні крытычнай рэфлексіі, грунтуецца на параўнанні яго з іншымі крыніцамі і даследаваннямі, а таксама важнасці для даследавання БСРГ і іншых палітычных арганізацый, польскіх антыбеларускіх дзеянняў, польскай палітыкі ў адносінах да беларускага руху. Інфарматыры польскай тайнай паліцыі адсочвалі дзейнасць і ўплывы камуністычных арганізацый, у сувязі з чым варта адзначыць, што дакумент з'яўляецца важнай крыніцай таксама і па даследаванні дзейнасці камуністычных арганізацый у Віленскай беларускай гімназіі. Матэрыялы пацвярджаюць існуючыя здагадкі навукоўцаў (напрыклад, пра актыўную сувязь з царквой метадыстаў), а таксама падаюць вартыя ўвагі і ўласныя версіі падзей нацыянальнага руху, якія патрабуюць далейшай распрацоўкі ў кантэксце іншых крыніц даследавання.

Прааналізаваныя матэрыялы цалкам пацвярджаюць тэзіс, што ва ўмовах нізкага ўзроўню нацыянальнай ідэнтычнасці насельніцтва можна мабілізаваць перад усім тады, калі агітацыя робіць галоўны націск на актуальныя сацыяльныя патрэбы (аб чым таксама сведчыць і шэраг канкрэтных фактаў з даследаваных архіўных матэрыялаў). Іншымі словамі, выкарыстоўваючы тэрміналогію М. Гроха, пацвярджаецца значэнне існуючага факта нацыянальна рэлевантнай супярэчнасці⁴⁹. Адначасова на даследаваных паліцэйскіх матэрыялах пацвярджаецца вялікае значэнне сеткі сацыяльнай камунікацыі, якую шырока выкарыстоўвалі прадстаўнікі БСРГ.

Дадзены дакумент прымушае яшчэ раз узгадаць тэзіс, што нацыяналізм сам па сабе не з'яўляецца самабытнай палітычнай ідэялогіяй, але ён *кампартыбільны* з кожным палітычным рухам, у тым ліку камуністычным. Пры разглядзе праблематыкі беларускага руху і – асабліва – дзейнасці Грамады на заходніх землях Беларусі, яе пачатку, росквіту і заняпаду, паўстае цікавая тэарэтычная праблема, якая зыходзіць з таго факта, што палітычныя і паліцэйскія ганенні могуць спыніць і нават павярнуць назад масавы нацыянальны рух, які ўжо дасягнуў надзвычайнай сілы і водгук сярод беларускага насельніцтва (натуральна, мы маем на ўвазе пазнейшы разгром Грамады на тэрыторыі беларускіх земляў Польшчы і далейшае амаль поўнае спыненне руху). Калі пры гэтым зыходзіць з тэзіса, які атрымаў пацверджанне ў выпадках іншых нацыянальных рухаў, г. зн. з тэзіса пра тое, што масавую хвалю нацыянальнага руху ўжо нельга аніяк спыніць і завярнуць назад, застаецца паставіць пытанне пра тое, ці дасягнуў увогуле беларускі нацыянальны рух на тэрыторыі Польшчы ў 1926 г. сваёй найвышэйшай фазы? Гэтыя і іншыя пытанні безумоўна павінны стаць прадметам новага даследавання праблематыкі беларускага нацыянальнага руху на ўсходніх тэрыторыях II Рэчы Паспалітай.

⁴⁷ *Ibidem*, а. 80.

⁴⁸ *Referat...*, аа. 74–75, 86–87.

⁴⁹ Больш падрабязна гл. М. Грох, *V národním zájmu*, Praha 1999, s. 200.